

Den ubanede vej og sporløse sti mod borger-dyd

En borgerlig bevægelse i Kronprinsens København 1785

af lic.phil. Henrik Horstbøll

Drivkraften bag de reformer, som i det 18. århundrede lagde fundamentet for et borgerligt samfund i Danmark, var et statsbærende aristokrati og embedsborgerskab samt et fåtalligt storborgerskab, der nød godt af neutralitetspolitikens velsignelser for handelen. Men hvad med det økonomiske byborgerskab - håndværksmestre og forretningsdrivende? De fulgte vel bare trop uden selvstændig profil - endnu. Og dog. En borgerlig bevægelse og dens organisering i 1785 kaster lidt lys på forholdet mellem reformaristokrati og byborgerskab.

Emnet og målet for bevægelsen var tarvelighed og borgerdyd, hvilket i dag vækker et sarkastisk smil eller forestillingen om urokkelig, selvtilstrækkelig og indskrænket 'Biedermeier'. Men i det 18. århundrede hang begreberne endnu ikke fast i dette hængedynd. I anden halvdel af 1700-tallet var bestemmelsen af den sande borgerdyds karakter og mulighed en både samfundsvidenskabelig og realpolitisk kampplads. På de vigtigste fremmedsprog kunne de intellektuelle læse herom hos en Rousseau, en Kant og hos en Ferguson. Borgerdyden, eller den kollektive samfundsmoral, måtte være, burde være eller skulle blive det middel som sikrede målet: Almenvellets sejr over den lave og asociale egen nytte. I 1785 lød fjerne ekko heraf i København.

"Lader os gøre et Forsøg!"

Mandag den 21. marts 1785 blev læserne af Kiøbenhavns Aftenpost opfordret til at forene sig i et nyt selskab. En sådan opfordring var intet særsyn, da selskaber, klubber og foreninger blomstrede som aldrig før, men ifølge den anonyme initiativtager var de allerede eksisterende selskaber ikke tilstrækkelige: "Lader os endnu forøge disses Antal med eet! Skulde det ikke

være muligt, at nogle Familier her i Byen kunde blive enige om, at sammentræde i et Selskab, der vilde foreskrive sig selv nogle Sparsommeligheds Love, søge ved sit Exempel at forøge Medlemmernes Antal, arbeide sig Tid efter anden alt længere frem til den Grad af Tarvelighed, som kan passe sig paa vor Tids-Alder. Lader os gjøre et Forsøg! Vi ville alle om og naar vi samles, ansee hinanden som Mænd, der paa een og samme Tid have tænkt og besluttet at rive os løs fra Fordomme, at befordre vort eget og fleres vel". De, der ønskede at indtræde i selskabet, skulle indsende navn under forsegling til Aftenspostens redaktør Emanuel Balling inden fjorten dage.

Selskabets emne eller genstand var bestemt ikke 'nyt' -. I den danske økonomiske litteratur, som var udkommet siden den begrænsede "trykkefriheds" indførelse i 1755, var luksus, eller som det formuleredes i Aftenpostens indbydelse "Modens og Yppighedens trykkende Aag", nærmest en generel besværgelse. Ej heller var det projekterede selskabs virke og program særlig klart angivet i Aftenposten. Men responsen på indbydelsen var enorm. Den enkle og upræcise fordring af tarvelighed havde appelleret til mange forskellige sociale grupper på forskellig vis. Allerede i Kiøbenhavns Aftenpost fredag d. 8. april jubler initiativtageren over, at "Liebhavernes Antal beløber sig til over 70, Hof- og Krigsmænd, Øvrighed og Borgere, Professorer og Kunstnere, Embeds- og Handelsmænd, Theologer, Jurister og Medici, gamle og unge, endog udenbys, have yndet Tanken om saadant et Selskab og rækket hinanden Haanden til at vandre frem paa denne i Kiøbenhavn næsten ubanede Vei og spoerløse Stie". I notitsens afsluttende svada spores dog en vis bekymring over, at en tendens til for bred opbakning kunne blive kompromitterende for ideen: "De Mænd, hvis Kaar ere saa knappe, at Tarvelighed hos dem er en uundgaaelig Nødvendighed, see selv, at de ikke ere de beqvemmeste for dette Selskab".

Ugen efter åbnedes selskabet med en tale af A.H. Stibolt, ekvipagemester ved Holmen, efter al sandsynlighed en initiativtager til selskabet. Talen blev udgivet, men rummer faktisk ikke meget nyt i forhold til notitserne i Aftenposten. Han tordner mod yppighed og overdåd, hvorom "Vi tilstaae, - vi bør tilstaae, at vi selv allene er Aarsagerne til vore Daarligheder, hvis Virkninger vi føle, men og vi selv kunde blive Aarsagerne til vor Redning om vi ville". Ledemotiver er stadig tarvelighedens udbredelse i staten, men om konkrete virkemidler, organisering og handling meddeler han intet, udover en parallel til Det kongelige Landhusholdnings Selskab, som også "havde en saare liden Begyndelse, - Det kiempede med mange Hindringer og Vanskeligheder, det overvandt dem alle, og blev det vi see det at være, - vigtigt, nyttigt og høistanseeligt.-.."

Mere interessant end Stibolts person og tale er det publikum på 74 perso-

ner, som var mødt op som selskabets første medlemmer. Ved dette første møde (15. april 1785) havde hof- og statstilknyttede stands- og rangspersoner samt intellektuelle og ikke-privilegerede embedsborgere overvægt i forhold til de private næringsdrivende og de ordinære lønmodtagere, men denne fordeling ændredes på de efterfølgende møder (især den 20. april og den 2. maj), således at de sidstnævnte grupper fik overvægt med et kvantitativt tyngdepunkt i de selvstændige næringsdrivende - det økonomiske byborger-skab.

Hvorfor samlede så mange om så lidt? En materiel tilskyndelse til tarvelighed udgjorde givetvis dønningerne i København fra den økonomiske afmatning i udenrigshandelen, som afslutningen af den amerikanske frihedskrig havde medført. Men vigtigere end denne pessimistiske baggrund var den aktive reformoptimisme, som knyttede sig til det nye regime, der var installeret med kronprinsens kuplignende magtovertagelse i 1784. Politiske og økonomiske diskussioner blussede atter op i nye foreninger og tidsskrifter - deriblandt månedsskriftet *Minerva*, hvis første nummer, redigeret af Knud Lyhne Rahbek og Christen H. Pram, udkom i juli 1785.

Reformdebatten i byen omhandlede først og fremmest landet og land-økonomien med Landhusholdnings Selskabet som det centrale forum. Over for al denne interesse i reformering af 'de andre', af bønderne, slog Aftenpostens invitation så markant igennem, fordi her var endelig udsigt til et reformselskab, der handlede om 'os', om borgernes selvreformering og selvregulering. Et kvalitativt nyt forum så dagens lys: En kobling af såvel lønafhængige som lavsorganiserede håndværksmestre og handlende med det intellektuelt dominerende reformaristokrati og embedsborgerskab. Men om hvad, og hvordan? Hvad er tarvelighed og dyd? Hvordan udbredes borgerdyd?

"En i Oceanen fremragende Klippe"

Målrettet kollektiv handling forudsætter ideelt en fælles *selvforståelse* og *problemtolkning*. Stibolt havde imidlertid kun antydnet en sådan fælles platform med de ubestemte begreber tarvelighed og dyd. En af reformaristokratiets markante intellektuelle - Tyge Rothe - var ikke sen til at gribe muligheden for at udfylde dette indholdsmæssige, eller rettere ideologiske tomrum. Rothe lod sig optage som medlem på selskabets andet møde og allerede på det følgende møde, den 2. maj, foretog han sin store *Tale fremsagt i Selskabet for Borgerdyd*. Rothes centrale begreb var borgerdyd, der nu fortrængte tarvelighed som ledemotiv, og gav selskabet dets navn. Samtidig ud-

Tyge Rothe (1731-1795). Forfatter, landbrugsreformator og filosof. Stik efter maleri af Jens Juel. - Kort- og Billedafdelingen.

arbejdede han pjecen *Til Publikum om Selskabet for Borgerdyd*, der udsendes i juni måned 1785.

Tyge Rothe var godsejer og havde et omfattende politisk-historisk forfatterskab bag sig. I 1784 havde han således udsendt et, i moderne forstand, agrarkapitalistisk reformskrift "Danske Agerdyrkeres ... Kaar og borgerlige Rettigheder ... eller vort Landvæsens System som det var 1783 ..." Nu styrede han sit reformengagement ind i byborgerskabets verden.

Rothes tale var ikke blot et bidrag til selskabets grundlæggelse - den var et forsøg på at grundlægge et 'nyt' selskab, at begynde forfra i polemik mod Stibolts og Ballings selskab. Taktisk hævder Rothe således i talen, at selskabet reelt ikke findes endnu, da det endnu ikke har love, og han kritiserer derfor "at den brave Hr. B(alling) saa strax anmeldte sig som Selskabets Sekretair. Skulde dette ikke være iilsom Gang?" Ligeledes har det klar adresse, når Rothe langer ud efter "Smaaheds Gejst" og proklamerer "lad os vige fra Smaaheder, og derimod mandeligen hefte os ved Tanken om Almeenvæsenet. Ja bort med alt det, der kunde vinke os hen til at søge det, der angik nogen enkelt Selskabsbroders personlige Tilværelses Maade". Rothe vil løfte selskabet ud af traditionel merkantilistisk forbrugsregulering og erstatte såvel offentlige som private forbud med både offentlig og privat frihed. Selskabet skal ikke forbyde nogen næring eller handel - "Enhver saadan, der ikke er usædelig, den gavner Almeenvæsenet, thi den skaffer Mennesker Udkomme ...". Luxus eller ej, det er formeringen af arbejde og indkomst det gælder.

Selskabet skal derfor stile højt og tænke stort. "Intet Monopol og ingen Monopolist ville vi gjøre Hoverie til ... Derimod, hvis vi kunde hjelpe til, at Vahre, der forfærdiges at frit indbyrdes concurrerende Arbejdere, bleve søgte, isteden for dem, hvilke Monopolsdespotiet paatrænger Folket, da handlede vi vel, og vi gavtede".

Om de forsamlede håndværksmestre helt har forstået rækkevidden og konsekvensen af Rothes moderne, Adam Smith-inspirerede problemtolkning og kritik af 'monopolsdespotiet' er nok tvivlsomt, men de har, sammen med den øvrige forsamling, ikke kunnet undgå at hæfte sig ved den statsborgerlige selvforståelse, som han fremlagde og gentog i flere retoriske gevandter. En afdæmpet og præcis version lyder: "Hvad der er Menneskets og Statsborgerens sande, egne, ved egen Kraft, Flid, Mandighed erhvervede moralske og politiske Værd, det måtte ved Selskabets Medvirkning vinde Gyldighed, Agtelse, Hæder i det daglige borgerlige Levnet". Blev selskabet medie for udbredelsen af denne borgerlige selvforståelse, da ville det ifølge Rothe intet mindre end stifte epoke i statens æres-, krafts- og rigdoms-historie.

Den ideelle form for indløsningen af selskabets historiske mission forestiller Rothe sig som "En Form, samlet af Britternes Parlements, af Mure-Ordenens, af Landhuus-holdnings Selskabets, af visse agtbare Selskaber og Klubbers, der ere iblandt os". Altså en blanding af politisk repræsentation, af det hemmelige selskab, af det kongelige selskab og den private klub. Når man ser bort fra den praktiske mulighed for formens realisering, så er det da et flot forslag til forening af det 18. århundredes borgerlige organisationsformer.

Hvad Rothe egentlig forbandt med borgerdyd og selskabets virke, udvikler han klarere i pamfletten *Til Publikum om Selskabet for Borgerdyd*. Heri forbindes borgerdyd med *nationalgejst* eller *almengejst* - en pendant til englændernes *public spirit* og franskmandens *esprit de nation*, *esprit du peuple*. Nationalgejsten residerer i *Folket* - "Det maatte bemærkes, at jeg taler om *Folket*. Ej gælder det om een og anden Orden eller Classe af Statens Mennesker, hvilke have sig noget mere paatrykt, end det, at være Staats-Borgere, eller at høre til Folket". Nationalgejsten danner modvægt til hofmands- og adelsgejst, til *Ordens-Gejst - Esprit de Corps*, som også næres af gejstligheden. Englands lysende eksempel viser dog, at både adel og gejstlighed kan inddrages i almengejsten, for dér råder 'public spirit' samtidig med at adel og orden stadig findes. "Men nu siger jeg da, at Middelstands Mændenes Sjele ere det egentligste Gjemme for Nationalgejsten ... Endelig siger jeg, at det Land er lykkeligst og hæderligst, hvor det rekker højest op og længst ned at man anseer sig som Statsborger. I det er meest Nationalgejst, i det Land er meest Borgerhæderlighed".

Her har vi begrundelsen for, at Rothe med så stor entusiasme gik ind i selskabet, da det havde vist sig, at Aftenpostens opfordring var blevet en bred publikumssucces. For Rothe var selskabet et potentielt subjekt for nationalgejsten, fordi det havde greb i dele af middelstanden, den middelstand hvorfra borgerdyden skulle udbrede sig både højt og lavt. For selskabet kunne gennem et virke, hvor national- eller almengejsten blev opvakt og udbredt, bidrage til at realisere den ideelle borgerdyd: at borgerens egen nytte i praksis ikke måtte stride imod almengejsten. Selskabet er "tragtende efter at fremme alle de Drifter, der udgøre den sande Borgerdyd, og som stræbende at imodstaae, hvad der røver Agt og Hæder fra disse Drifter, og fra den ved dem formede Adfærd ..." Målet var kort sagt at omforme den gamle stands-borger til fremtidens stats-borger. I sit forslag til selskabets segl (som antoges) billedliggjorde Rothe til slut den heroiske borgerdyd - "En i Oceanen fremragende Klippe, paa hvilken Bølgerne bryde".

Borgerdyden tages i ed

Den lyse horisont i Rothes vision var imidlertid ikke helt skyfri. Almengejsten skulle *vækkes* - men hvad nu, hvis den slumrende kim slet ikke ville spire? Og hvad med middelstandsmændenes 'Esprit de Corps' - lavsordenen? Ville denne Ordens Gejst knuses som bølgerne mod borgerdydens klippe?

Umiddelbart var Rothes kupforsøg ikke uden effekt. Det var således Rothe som den 3. maj - dagen efter den store tale i selskabet - skrev til kammerherre Johan Bülow for via denne at opnå kronprinsens bevågenhed over for selskabet. Aldeles uden småhedsgejst bad Rothe om at få et gratis mødelokale stillet til rådighed for borgerdydsselskabet af statsmagten. Forbilledet herfor var selvfølgelig Landhusholdnings Selskabet, som i 1770 havde fået Prinsens Palæ overladt til fri afbenyttelse, men så let gik det nu ikke for Selskabet for Borgerdyd.

Også i Selskabets foreløbige love fra maj måned spores Rothes aktive indflydelse. Formålsparagraffen lød her: "Da dette Selskab er indviet for Borgerdyd, saa udstrækker dets Virksomhed sig ikke alene til Tarvelighedens Befordring; men og til alle de borgerlige Dyder, ved hvilke Statens Lyksalighed kan befordres, baade for de nærværende og for de tilkommende Slægter". Det klinger meget af kompromis, men det står dog klart, at borgerdyd både er noget andet, noget meget større og mere nyttigt end tarvelighed. Men i den endelige lovgivende forsamling var Rothe ikke med. Det var derimod bl.a. Stibolt, historieprofessor Abraham Kall og lægen J.C.

Tode. Indledningen til den endelige formålserklæring kom da til at lyde: "Selskabet skal være Borgerdyd i Almindelighed og Tarvelighed i Særdelighed helliget". Og i prologen til Grundlovene hedder det endvidere, at selskabets "Hovedøiemed for nærværende Tid intet andet er, end at fremme Tarvelighed, og de med samme nøie forbundne andre Borgerdyder ..." Rothes offensive bud på problemtolkning og selvforståelse var nu reelt udraderet, og borgerdyd synonymforbundet med tarvelighed - med forbud og afkald.

I løbet af sommeren 1785 holdt selskabet møder om lovgivningen og i august-september var man nået så vidt, at man kunne skride til lovenes og vedtægternes vedtagelse og effektuering - først da blev konflikten om selskabets mål og midler åbenbar for offentligheden.

Selskabslovgivningen var som genre et laboratorium for borgerlig lovgivning, og ofte sprængte den helt rammene for det faktiske lovbehov. Grundlove, bestyrelseslove og vedtægter for Selskabet for Borgerdyd fylder således 62 trykte sider. Det var professorer og andre embedsfolk, der satte lovforslagene i skrift og stil, og de lange bestyrelseslove er da også meget polerede og almene; men derimod giver de korte grundlove og ikke mindst vedtægterne et levende indtryk af, hvad et flertal af medlemmerne i selskabet forbandt med tarvelighed og dyd.

Grundlovene havde form af en borgerdydsed, eller rettere 'tarvelighedsed'. Grundlovene skulle oplæses for hvert medlem af den styrende præsident, hvorefter medlemmet selv oplæser den "højtidelige Forpligtelse", medens han giver præsidenten hånden foran alle de hæderlige mænds øjne.

Allerede i disse grundlove, som medlemmerne hermed forpligtede sig til at efterleve "uden Svig eller Udflugter" var forbudene i overtal. Medlemmerne forpligtede sig til i praksis at udøve tarvelighed, aldrig at foretrække udenlandske varer for indenlandske, at opdrage deres børn til at "elske Fædrelandet, dets Produkter og Landets Indfødtes Arbejde. De skulle vænne dem til at føle Ulyst til fremmede Unødvendigheder og Væmmelse for Yppighed". Det mest kontroversielle var grundlovenes sjette bud:

"Ingen kan være Medlem af dette Selskab, saa længe han er Medlem af fleere end een Klub, eller Medlem af noget dramatisk Selskab; da een Klub tilligemed de offentlige Skuespil kan være meere end nok, til at forskaffe en Mand den Sindsadspredelse, han kan behøve i de Timer, han har tilovers fra sine Forretninger".

Det var et direkte angreb på det blomstrende klubvæsen og teatertossede selskabsliv, som fra sin tidlige udbredelse i reformaristokratiske og embedsborgerlige kredse nu greb om sig, og blev en mode, som dydige borgere

måtte sætte grænser for. Men nu til vedtægternes minutiøse udpensling af tarvelighedens kamp mod yppigheden.

Hvert medlem skulle underskrive én blandt hver 25 vedtægter, men meget gerne dem alle. Et udvalg af de første 25 lyder:

1. "Vi Underskrevne forpligte os til, paa vort daglige Bord ei at have flere end tre Retter varm Mad, Suppe indbefattet, om Middagen, og slet ingen varm Mad om Aftenen; eller, om saa skulde være, da ikkuns een eneste Ret.
Sauce, Salat, Ost og Smør, og modne Frugter, regnes ei".
4. "Vi Underskrevne forpligte os til og ville regne os til en sand Ære, at bære saadant Klæde, som allene af indenlandsk Uld er tilvirket, saavel som hiemmegiorte Tøier".
5. "Vi Underskrevne forpligte os til, ei at anskaffe os til Hæders Brug andre end sorte Klæder; dog forbeholde vi os i særdeles Tilfælde at kunne vælge Silke Underfoder og hvid Silke Vest".
7. "Vi Underskrevne forpligte os til, ei at bære Silkestrømper til daglig Brug".
8. "Vi Underskrevne forpligte os til, ei at anskaffe os Uhrkiæder og Berlocquer, hvorunder dog simpel Uhrnøgle og Signet ei skulle forstaaes".
9. "Vi Underskrevne forpligte os til, ei at bære to Uhrer".
11. "Vi Underskrevne forpligte os til, ei at anskaffe os udenlandske Kareter, Chaiser, Diabler eller andet sligt, ei heller fremmed Seeletøi, Dekkener, Chabaraquer og saa videre, til Heste".
17. "Vi Underskrevne forpligte os til, af vore leiede Værelser ei at holde nogen Sahl eller Stue blot til Stads, men at tage imod vore Venner og imod Besøgelser i vore daglige Værelser".
20. "Vi Underskrevne forpligte os til, ei at bivaane nogen Festin eller Bal uden Porten, Bryllupper undtagen, Sommer- eller Vinterdage, ei heller at indfinde os ved de vilde Fastelavns Fornøjelser paa Amager".
21. "Vi Underskrevne forpligte os til, ei at give, eller ved Sammenskud deltage i noget Bal, som maatte vare længere end henimod Klokken 12 om Natten ... ei heller at inklade os i nogen engelsk Dands som maatte bestaae af flere end 10, høiest 14 Par, eller at deltage i nogen saakaldet Kehraus eller anden for Helbredden farlig Dands".
22. "Vi Underskrevne forpligte os til, ei at inklade os i nogen Slags høit Spil ..."
23. "Vi Underskrevne forpligte os til, ei for Lyst at kjøre til Dyrehaven i den sædvanlige Kildetid".
24. "Vi Underskrevne forpligte os til, ei for Lyst at kjøre i Kane omkring i Stadens Gader".
25. "Vi Underskrevne forpligte os til, ei at kjøbe noget Nürnberger Duketøi".

I Selskabet for Borgerdyd d. 14. Sept. 1785

EEN OG TIVENDE VEDTÆGT.

Vi Underkrevne forpligte os til, ei at give, eller ved Sammenskud deeltage i noget Bal, som maatte vare længere end henimod Klokken 12 om Natten; eller hvor der maatte opvartes med varm Mad, eller med Is og andre heftig kiolende Forfriskninger; ei heller at indlade os i nogen engelsk Dands, som maatte bestaae af flere end 10, höist 14 Par; eller at deeltage i nogen saakaldet Kehraus eller anden for Helbreden farlig Dands,

TO OG TIVENDE VEDTÆGT.

Vi Underkrevne forpligte os til, ei at indlade os i noget Slags höit Spil, hverken i vort eget Huus eller uden Huuser, hverken hemmeligen eller aabenbare, og derfor aldrig at spille *Lombre*, *Quadrille* og *Cinquille* höiere end til een Skilling Madaøren uden Stambete, eller en halv Skilling Madaøren med Stambete; *Piquet* aldrig höiere end fire Skilling Pointen; *Whist* aldrig höiere end otte Skilling Partier; *Tvisst* aldrig höiere end otte Skil-

ling Partier; *Tarot* aldrig höiere end een Skilling Pointen; *Toccategli* aldrig höiere end fire Skilling Partier; *Billard* aldrig höiere end otte Skilling Partier eller to Skilling Ballen; og alle andre Spil i Forhold hermed.

TRE OG TIVENDE VEDTÆGT.

Vi Underkrevne forpligte vs til, ei for Lyft at kiøre til Dyrehaugen i den sedvandlege Kildetid.

FIRE OG TIVENDE VEDTÆGT.

Vi Underkrevne forpligte os til, ei for Lyft at kiøre i Kane omkring i Stadens Gader.

De første fem og tive Vedtægter som ere antagne af Selskabet for Borgerdyd den XIV September MDCCLXXXV. - Her vises nogle af de sidste.

De individuelle forbud har her sejret over den kollektive dannelse af og udvikling af almenejst, og borgerdyden er grundigt indspundet i branchespecifikke økonomiske interesser. Den borgerlige selvforståelse indskrænker sig til fælles afkald på, hvad de forsamlede borgere fandt var utilbørlig nydelse. "De rette Dæmninger er satte for Lidenskaber og alle deres forskellige Udbrud", skrev Stibolt i et brev til Johan Bülow den 10. oktober 1785, "naar Retskaffenhed, Dyd, Kiærlighed til Kongen og Fædrenelandet brænder i alles Hærter". At inddæmme lidenskaberne - denne verdslige puritanisme var bestemt ikke nogen kulturel hovedstrømning i samtiden, hvor reformaristokratiets værdier rådede, og det er da også den af reformaristokratiet dominerede kultur, som enerådende tegner eftertidens vurdering af periodens 'borgerlighed'. Men brodden i borgerdydsselskabets grundlove og vedtægter var først og fremmest rettet mod denne aristokratisk-borgerlige kulturs organisations- og repræsentationsformer, og de var kun sekundært rettet mod de 'folkelige' forlystelser (fastelavn, dans og Dyrehavsbakken). Selskabet for

Borgerdyd var blevet et forum for en del af byborgerskabets selvstændiggørelse over for den aristokratisk borgerlige kultur, hvis aristokratiske adfærd og teoretiske borgerlighed forkastedes til fordel for tarvelig protektionisme.

Det var en udfordring, som 'offentligheden' ikke kunne fortie.

"Det var stort at tænke som min Skrædder"

Tyge Rothe havde allerede forladt selskabet inden grundlovenes vedtagelse d. 17. august, og fra august måned spidsede redaktørerne af *Minerva* (i adskillige numre) pennen til polemik mod selskabet. I august kritiseredes forbudet mod at være medlem af noget dramatisk selskab og mere end én klub, og i september får vi et lille indblik i konflikten i selskabet: Fra første færd havde redaktørerne nok undret sig over, at flere hundrede fornuftige mænd samledes uden bestemt hensigt, men de betryggedes ved Rothe, "men man maa forestille sig vor Forundring, da vi hørte, denne selv samme Mand var traadt tilbage og alting viste os, man handlede efter en anden Plan". Selvom flere agtværdige mænd allerede var trådt ud af selskabet af denne årsag, mente redaktørerne af *Minerva* at vide, at et forslag om klubforbudets ophævelse var stillet.

Forbudet forblev dog i grundlovene - . I oktober måned ironiseredes over vedtægterne, og senere blev Rothes tale fra den 2. maj bragt; en handling, som kun kunne tjene til at profilere selskabets alternative udvikling. Samtidig med denne kritik kom en ætsende satire over vedtægterne på debatmarkedet i København: *Sex ubedragelige Kiendetegn paa en hæderlig Dannerquindes Borgerdyd forsvarede mod Bagtalelsen ved Steffen Stokfisk. Med en dedikation til min Skrædder*. De seks kendetegn består i

1. At hun kan lave Ribsvin.
2. At hun klæder sig i Hvergarn og elsker kun det hjemmegjorte.
3. At hun bliver syg af at kiøre i engelsk Karet.
4. At hun meere af Nød end af Lyst kiører i Kane.
5. At hun laver tre Retter Mad, og for alting Øllebrød om Løverdagen.
6. At hun af fysiske og moralske Grunde kun tager lidet til sig om Aftenen.

Det lykkedes faktisk pamflettisten at balancere imellem det søgte og det morsomme (især synes udsigten til indenlandsk vin at have vakt hans væmmelse), men til slut brydes den satiriske stil til fordel for den åbne kritik,

Sex ubedragelige Kiendetegn
paa
en hæderlig
Danneqvindes
Borgerdyd
forsvarede mod Bagtalesen
ved
Steffen Stokfist.

Med en Dedikation til min Skrædder.

Kiøbenhavn 1785.
Trykt hos Paul Herman Hede.

som tager stilling til hovedkonflikten omkring selskabet: "At behandle Manddom som Barndom, at opdrage Mennesker bag fra, synes at være et vanskeligt Foretagende ... naar man i dets (Selskabets) Oprindelse og Handlemaade opdager noget særegent, hvormed den selvsmigrende Egenkiærlighed vil ligesom ophøje sig, udmærke og nedtrykke andre, som ikke ere Lemmer deraf, da vilde et slikt Selskab snarere indgyde Lunkenhed overalt end opflamme den sande patriotiske Iver ..."

Også i begyndelsen af 1786 fortsatte skriveriet om selskabet, bl.a. med den 109 sider lange og kedsommelige kritik *Adskilligt i Anledning af Selskabet for Borgerdyd*. Selskabet havde fået den skriftlige opinion imod sig, og budskabet var i det store hele, at hvis middelstands-mændene afgrænsede sig fra den offentlige mening, så skulle denne nok vide at afgrænse sig fra middelstands-mændene, jvf. Stokfisks dedikation til sin Skrædder: "Nu glæder jeg mig desto mere ved at erfare, at De, Høistærede! ... beslutter saa heltemodigen at opofre egen Fordel, for at være en Borgerdyds-Helt ... Ja, Efterverdenen selv skulde sige, det var stort at tænke som min Skrædder!"

Som Minerva frydefuldt antydede, medførte vedtagelsen af lovene og ikke mindst vedtægterne en indre splittelse i selskabet, som resulterede i et stort medlemsfrafald, men også fornyet rekruttering af medlemmer. I perioden efter vedtægternes antagelse i september 1785 udtrådte ikke mindre end 113 personer, medens andre 82 blev optagne. Resultatet af denne udskiftning var (ikke uventet) en styrkelse af de selvstændige næringsdrivende i selskabet.

Det var efter denne batalje om vedtægterne, at Stibolt i oktober skrev det allerede omtalte brev til Bülow. Hensigten med brevet var den samme som med Rothes brev fra maj måned - at kongens nåde skulle lyse på selskabet. Men hos Stibolt medførte dette et ønske om "at denne Naade kunne besegles ved det smigrende Navn for Selskabet af *Kongelig* ..." Nu, hvor selskabet var på ret kurs, skulle det ved siden af 'Det Kongelige danske Landhusholdnings Selskab åbenbart prange med navnet 'Det Kongelige danske Selskab for Borgerdyd'. Som et eksempel på forventningerne til kronprinsen efter 1784 siger denne besynderlige begrebskonstellation mere end mange andre ord. Men Danmarkshistorien blev forskånet for realiseringen heaf - den skriftbårne offentlige kritik af selskabet var sikkert ikke uden betydning herfor.

I løbet af 1786 annoncerede selskabet halvoffentlig voksenundervisning bl.a. i Handelsgeografi, Økonomisk Botanik, Økonomisk Kemi, Matematik og "teknologiske Forelæsninger over alle Haandværker og Fabriker". En initiativtager hertil var lægen Tode, som selv begyndte forelæsninger om Kroppen (han var udgiver af flere pjecer om hygiejne-spørgsmål), men kort tid efter trådte også han ud af selskabet, dog kun for at stifte et nyt - Efter-

slægtsselskabet. Heri formaliseredes undervisningen i en skole, som åbnedes i januar 1787. I februar 1787 oprettede Borgerdydsselskabet sin drengeskole i åbenlys konkurrence med Efterslægtens. Skoletankernes indhold og realisering samt forskellen skolerne imellem er imidlertid en anden - omend beslægtet - historie. Deres fælles oprindelse var Aftenpostens opfordring til tarvelighed den 21. marts 1785.

Selskabet for Borgerdyd var atypisk for det 18. århundredes selskaber, fordi det økonomiske byborgerskab samt lønmodtagere med lav social status reelt var i flertal. I dette forum led den teoretiske, patriotiske statsborgerlighed, som den blev præsenteret i Rothes politiske platform, mod sædvane nederlag. På den anden side kan man ikke hævde, at byborgerskabet 'sejrede', det havde det ikke format til. Aristokrater og embedsborgere skulle stadig tale og skrive på dets vegne. Ingen udadvendt politisk platform formuleredes, og konsensus-holdningen til kongemagten blev ikke brudt af nogen af positionerne i selskabet. I holdningen til statsmagten var der fodslag. Inklusive alle sine forbud gik selskabet gradvist i opløsning - kun Borgerdydsselskabets skole bestod uafhængigt af selskabet, og det gør den iøvrigt endnu.

Litteratur:

Udklip fra Københavns Aftenpost og Love, Vedtægter samt medlemslister fra 1785 og 1786 er samlede i ét bind på Det kongelige Bibliotek. Henvisning hertil, samt til de øvrige, selvstændige tryk vedrørende selskabet, se Bibliotheca Danica II 960. Tyge Rothes tale fra d. 2. maj 1785 samt pamfletten *Til Publikum om Selskabet for Borgerdyd* er citerede fra: Tyge Rothe: *Adspredte Skrifter samlede af A.B. Rothe* bd. II. Kbh. 1799, s. 257-320.

Holger Lund, lærer ved Borgerdydsskolen, udgav i 1885 den grundige, kommenterede tekstmosaik *Selskabet for Borgerdyd, et Bidrag til dansk Kulturhistorie*, som et forstudie til festskriftet *Borgerdydsskolen i Kjøbenhavn 1787-1887*. Kbh. 1887. Skolen har fortsat festskrifttraditionen med Einar Andersen: *Østre Borgerdydsskole 1787-1937*. Kbh. 1937 og *Østre Borgerdydsskole 1787-1987*. Red.: E. Barfoed, Ulla Bondebjerg. P.W. Nielsen, K. Østergaard. Kbh. 1987, samt *Vestre Borgerdydsskole 1787-1987*. Red.: Jacob Appel, Finn Jensen, Jens Vindekilde. Kbh. 1987.

Om Efterslægtsselskabet: Knud Bokkenheuser: *Efterslægtsselskabet og dets Skole 1786-1836*. Kbh. 1896, samt *200 år. Efterslægtsselskabets Skole 1786-1986*. Red.: Jørgen Brager et al. Kbh. 1986.

